

Százhetven évvel ezelőtt halt meg a német felvilágosodás legnagyobb legforradalmibb alakja, Lessing. A német felvilágosodás, éppen úgy mint a francia, a polgári demokratikus forradalom ideológiai előkészítője volt. Míg azonban a francia 18. században egyre nyilvánvalóbban megérték a forradalom objektív és szubjektív előfeltételeit, ezért a felvilágosodás ideológiai mozgalma Voltairétól Didierotig, Rousseauig és Beaumarchaisig mindig nyíltabb kifejezést adhatott a nagy átalakulás összes világnézeti problémáinak, addig Lessing idejében a német nép e fejlődésnek csak a legelején állott. A német gazdasági élet csak akkor kezdett magához térni a harmincéves háború szörnyű pusztításai után. A német kapitalizmus rendkívül el volt maradva, nemcsak a vezető angol, de a francia fejlődés mögött is. S ellentétben Franciaországgal, ahol az abszolút monarchia megteremtette a nemzeti egység előfeltételeit, megszüntetvén a hűbérurak politikai önállóságát, Németországban a parasztfelkelés leveretése, a harmincéves háború csak fokozta, megmerevítette a nemzet hűbéri szétदारaboltságát. A nagy hűbérurak, sőt a kisebbek egy része is, önálló fejedelemségre fejlődött, megteremtette a maga területén az abszolút monarchiák törpe mását, karikaturáját. Ez a fejlődés nemcsak nem szolgált a nemzeti egység megteremtésére, hanem ellenkezőleg állandosította a hűbéri szakadozottságot. Ezek a kis államok belpolitikailag csak a dolgozó tömegek szörnyű elnyomása és kizsákmányolása révén tarthatták fenn magukat, külpolitikailag pedig bábjai voltak a kor nagyhatalmainak, ezzel is akadályozva a nemzeti egység létrejöttét. A reakció történelemhamisítás Poroszország "nemzeti" jellegét hirdeti. A valóságos helyzet azonban az volt, hogy Poroszország, viszonylag nagyobb katonai ereje következtében, csak még veszélyesebb pártfogóvá lett a német polgári demokratikus fejlődés központi kérdése megoldásának, a nemzeti egység kialakításának. Mert, bár nagyobb méretekben, éppenugy külföldi nagyhatalmi érdekeket szolgált, éppenugy fokozta, elmélyítette a nemzeti szétदारaboltságot.

sen nyilvánul ez meg világnézeti téren. Míg Holbach, Helvetius, Diderot elérik a polgári materializmus osztályszempontból elérhető legmagasabb fokát, a német felvilágosodásban az idealizmus uralkodik. Míg a francia felvilágosodás társadalomkritikája mindig élesebben és nyíltabban lép fel az abszolutizmus önkénye, a kübéri maradványok embertelensége ellen, addig a ke dődő német felvilágosodás gyáva kompromisszumokat köt a kicsiny és kicsinyes abszolút államocskákkal.

Lessing élete és működése fordulatot jelent a német felvilágosodás történetében. E fordulat leolvasható már életviteléből is. Elődei, szinte kivétel nélkül – igen sokszor persze pusztá megélhetésük kedvéért – belepépültek a kisállamok bürokráciájába, mint államhivatalnokok, egyetemi tanárok, papok stb. Ez a gazdasági nyomás oly erős, hogy még a Lessing utáni idő legnagyobb alakjai /Herder, Goethe, Schiller, Hegel/ is erre az utra kényszerültek. Lessing az első nagy német író, aki még a legnagyobb nyomort is inkább vállalta, semhogy szabadságából bármit feláldozzon. Ő az első szabad író Németországban, úgy mint korábban Diderot és Rousseau, mint utána Csernyisevskij és Dobroljubov. Csak élete végén megtörve sok reménytelenné vált kísérlet után, temetkezett el a braunschweigi nagyherceg könyvtárában.

Az ideológiai harcok eme megalkuvást nem ismerő kéréseire teremt meg Lessing egyedülálló helyét a német felvilágosodás, sőt a német demokratikus forradalom ideológiai előkészítésének egész történetében. És pedig nemcsak kisebb elődeihez, hanem sok tekintetben nagyobb utódaihoz viszonyítva. Mindenki számára világos, hogy a kicsinyes megalkuvásokhoz, a külföld szolgai utánzásához képest Lessinggel kezdődik – elméletben és gyakorlatban – az igaz, önálló és eredeti német polgári irodalom. Ez a fordulat szabad utat nyit annak a hatalmas fejlődésnek, amelynek elejét és végét Goethe és Heine jelzik. És nem kétséges: a Lessinget követő fejlődés nem egy költőt vagy gondolkodót hozott létre, akinek tehetsége, tudása, alkotásai meghaladták a Lessing-elérte színvonalat; bár ez csak a Lessing csinálta áttörés alapján vált lehetségessé. De ezek közül a nagy emberek közül – elég ha Herder és Goethe, Schiller és Fichte, Hegel és Heine neveire hivatkozunk – nincs egy se, aki a forradalmi felvilágosító

munka rendületlen következetességében vele összehasonlítható volna.

Lessing életműve rendkívül sokoldalú. Költemények és szindarabok, kritikai és irodalomtörténeti tanulmányok, alapvető esztétikai művek és vallástörténeti kutatások stb. változatos sora adja meg ez életműnek egyszerre teljességét és töredékességét. Mert Lessing közirói pályafutásából – az akkori visszamaradt németkörülmények között – önként következik, hogy egyik nagy művét sem tudta végigvinni. Töredék maradt nagy dramaturgiai cikksorozata /Hamburgi dramaturgia/, mind a képzőművészet és a költészet határait megállapító esztétikai műve /Laokoon/; szindarabterveinek tekintélyes része szintén terv és töredék maradt /Faust/stb.

És mégis mélyen egységes ez az életmunka. Egységes, mert e sokfelé ágazó tárgy, kivitelben sokszor töredékes munkák tarka sokaságát mindenütt egységesen szénvedélyes világnézet hatja át: a német polgári osztály, a polgári osztálytudat, osztályönméret felébresztésének pátozsa, a német nemzet demokratikus egységéért vívott küzdelem, a fejlődést gátló erőinek, a világi és egyházi reakció, a kicsinyes és megalkuvó kispolgári gyávaság fölényes és könyörtelen leleplezése.

Ezt a célt szolgálja Lessing költészete. A polgári esztéták egy része persze orrát fintorgatja, ha Lessingről mint jelentős szépirodáról, mint költőről beszélünk /ugyanazt tapasztaljuk, ha Diderot vagy Csernisevskij szépirodalmi műveiről van szó/. Ez igényeskedő elutasításnak nincs semmi alapja. Lessing jól tudta és nyíltan kimondotta, hogy a költői alkotó erő ellenállhatatlanul zseniális áradásának értelmében, abban az értelemben, amelyben csak egy Shakespeare, Goethe vagy Puskin volna szabad költőnek elismerni – ő nem költő. De vajjon költők-e ebben az értelemben azok, akik e költőiséget Lessingtől megtagadják? És nem véletlen, hogy a Goethek sohasem tartoztak ezek sorába, hanem csak a kicsinyes, szűktartalmú, formai ügyeskedők.

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

Lessing nem költő? És mégis: a 18. század nagy nemzetközi irodalmi küzdelme körül folyt: megteremtteni a polgári drámát, színpadra hozni, vagyis általános közéleti kérdéssé tenni, esztétikailag is, a polgári élet nagy kérdéseit, a forradalomra készülő polgárság eszmei, erkölcsi főlényét az abszolutizmust támogató hűbéri osztályok felett. Angliában

indult meg ez a ^{folymat} fejlődés. Olyan kiemelkedő francia írók, mint Diderot, igyekeztek magasabbra vinni és elmélyíteni. De csak Lessing színjátékai-
ban /Minna von Barnhelm, Emilia Galotti, Boles Nathan/ éri el a polgári
dráma azt az átütő erőt, azt a költői általánosságot, azt a világnézeti
és írói magaslatot, amelyről megalapítói, első uttorói álmodtak. Lessing
nem költő? Ő, aki egy új műfaj^t emelt ki az elméleti kísérletezés ~~szax~~
szakaszából, akinek alkotásait a későbbi fejlődésben is csak olyan láng-
elmék mutak felül, mint a 18. században Schiller /Ármány és Szerelmek/ és
Beaumarchais /Figaro házassága/, mint a 19.-ben Gogoly és Osztrovszkij.

A kritikus és esztétikus Lessing tehetsége felett kevesebb a vita.
Annál több az eltorzítás módszerei és tartalmi körül. Mindenekelőtt a
német sovinizmus igyekezett magának Lessinget kisajátítani, mint azt az
embert, aki esztétikailag megsemmisítette a franciákat /Corneille, Vol-
taire/ és helyükbe a "german" művészetet /Shakespeare/ emelte a trónra.
^E ~~Raza~~ rágalom megcáfolása nem nehéz. Igaz: Lessing éles kritikával illette
Corneille és Voltaire bizonyos műveit, a francia klasszikus tragédia bizo-
nyos formai és tartalmi oldalait. De megjegyzendő: Lessing itt nem beszél
Racine-ról, nem Corneille fiatalkori kiváló műveiről /Cid stb./ és Voltaire^{et}
csak annyiban bírálja, amennyiben szolgálnak^q követi a hanyatló klasszi-
cizmus hagyományait. Azonfelül: honnan veszi Lessing bírálatát mértékelt?
Shakespeare mellett szerepel a görög ókor elmélete és gyakorlata /Szofo-
klesz és Arisztotelesz/ - és főleg Diderot, a polgári irodalom nagy francia
uttörője. Szó sem lehet arról, mintha a francia és a "german" művészetet
állítaná egymással szembe.

Mi tehát e bírálatok valóságos tartalma? A polgári művészi kultúra kia-
lakítása szemben a hanyatló feudalizmus hagyományaival. Hogy itt a főcsa-
pást a francia irodalom egyes megynilvánulásaira, bizonyos irányaira kel-
lett mérni, annak oka könnyen belátható: a francia abszolutizmus, amelynek
talaján a klasszicisztikus dráma létrejött, volt a német kisállami abszolu-
tizmusnak társadalmi, politikai és kulturális mintaképe. Minden német udvar
Versailles utánzata, sőt torzképe volt. Ha tehát egységes német nemzet^é,
polgári kulturát akart^k kialakítani, úgy annak főakadály a német udvar
kulturában lerögződött francia minták rendszere volt.

Lessing Voltaire ellen irányuló éles bírálatának kulcsa pedig a felvilágosodás rohamos fejlődésében keresendő. Voltaire még sokkal inkább a művészet udvari hagyományainak hatása alatt állott /bár éppen ezeket igyekezett a felvilágosodás céljainak megfelelően továbbfejleszteni/, mint az őt követő polgárabb, sőt plebejusabb nemzedék, mint Diderot és Lessing. Itt irányharcokról van szó, a felvilágosodáson belül, csak úgy mint magában Franciaországban Voltaire és az enciklopedisták sokszor éles nézeteltéréseiben.

A másik nagy vád, amellyel Lessinget illetni szokták, komoly vizsgálat esetén szintén csak kritikusai jelentőségét huzza alá. Azt vetik ugyan is szemére, hogy dogmatikus esztétikai szabályok rideg alkalmazásával erőszakot tesz az egyes művészi jelenségeken. Mi igaz ebből? Azt hisszük: semmi. Lessing ugynevezett esztétikai dogmatizmusát illetőleg csak két döntő szempontját akarom kiemelni. Az első az, hogy minden keletkező új művészet a múlt nagy örökségéből elsajátítja azt, amit felhasználhat, s elutasítja magától az idegent, az ellenségeset. Amikor tehát Lessing szabad utat tört a polgári irodalomnak, hasznosítani igyekezett Szófoklesz és Shakespeare dramaturgiájának vívmányait. Lessing hatalmas és felette konkrét, felette nyilvánvalóan művészi általánosító ereje diadalmas sullyal ~~miért~~ meg abban, hogy felismeri és tudatosítja a görög és az angol dráma közös vonásait és ebből a megismerésből hidat ver amaz új dráma felé, amelynek megvalósítására Diderot és ő maga törekedtek.

A másik nagy gondolat az, hogy új társadalmi tartalom igazán irodalmi kifejezése lehetetlen ez új tartalmakból kinővesztendő új formák művészi problémáinak lelkiismeretes vizsgálata nélkül. Mai kifejezést használva: hogy társadalmi tartalom, világnézet és művészi forma kölcsönhatásainak felderítése nélkül nincs kritika, nincs esztétika. Lessing fejtegetései tehát mindig mélyen belenyulnak a művészi formák legbensőbb lényegébe. Ugyanakkor azonban éppen ezek a fejtegetések vezetnek el a művészet legaktuálisabb harci kérdéseinek, osztálykérdéseinek központjába. Így Lessing "Laokoon" című művében a képzőművészet és az irodalom elvi elhatárolásával foglalkozik és az irodalom alapvető elveiből vezeti le a cselekvés által történő ábrázolás döntő fontosságát, valamint a pusztán bármennyire

"festői" / leírás esztétikai elutasítását

Fontos és helyes elvi megállapítás ez. De ha Lessing élete művében e megállapítást megfelelően akarjuk értékelni, tudnunk kell, hogy éppen az a kispolgári irodalom, amely nem tudott és nem mert szembehelyezkedni a kicsinyes zsarnokok önkényével, menekült a leíró költészetbe, fázott az emberi cselekvések ábrázolásától. Lessing azért is nagy kritikus, mert még legelvontabb esztétikai megállapításai is – elválaszthatatlanul esztétikai helyességüktől – fontos fegyverei magának az osztályharcnak is.

Lessing jól tudta, hogy a német polgárságot a nyárspolgári gyávasággal, megalkuvással való leszámolás nélkül nem lehet harba vinni, a hűbéri abszolutista uralom ellen. Ezért van, hogy vallástörténeti és teológiai vitáiratainak tekintélyes része nem annyira maga az egyházi ortodoxia ellen irányul, mint a német felvilágosodás ama szárnya ellen, amely az eszmék elvi tisztázása helyébe rothadt kompromisszumokat ajánlott. "Azon ürügy alatt" írja egy levelében "hogy értelmes keresztényeket csinálnak belőlünk, felette értelmetlen filozófusokká akarnak alakítani." Itt is, ahol még kevésbé lehetséges Lessing munkásságának gazdag részleteit akárcsak sejtetni, világosan látható elméleti megismerés és forradalmi osztályharc összefüggése. Lessing volt az, aki Németországban a bibliai szövegek történelmi bírálatát megindította, de, mint látjuk, ez a harc is elsősorban a német nyárspolgárság ellen irányult. MYA FIL. INT. Lukács Arch.

Lessing világnézeti harcai az akkori politikai elnyomatás következtében nem fejezhették ki nyíltan szerzőjük egész álláspontját. Mindig világosan kimondta, mit ellenez, de igazi világnézeti vallomástételt a kor körülményei nem engedtek meg neki. Szerencsénkre feljegyzésre került élete utolsó éveinek egy beszélgetése Jacobival, amelyben kertelés nélkül Spinoza hívének vallotta magát. Sőt ez az állásfoglalás indokolása azt is mutatja, hogy, ha nem is volt materialista, nem állott távol attól. Azt mondja Jacobinak: "Ugy látom, maga azt szeretné, hogy akarata szabad legyen. Én nem vágyódom szabad akarat után... Az emberi előítéletekhez tartozik, hogy a gondolatot tekintik elsődlegesnek, a legfenköltebbnek és belőle akarnak mindent levezetni". E beszélgetés közzététele fordulópontot jelentett a német gondolkodás történetében, megindította a Spinozával való komoly foglalkozást s így

fontos kihatása volt a klasszikus német filozófia fejlődésére.

Lessing magányban, elkeseredetten halt meg. Működése azonban hazájában és annak határain túl a haladás ~~hazájában~~ zászlajává lett s az is maradt. Heine mint a német kultúra megújítóját ünnepelte; Csernisevszkij megírta életrajzát és amikor Engels meg akarta határozni Csernisevszkij és Dobroljubov helyét a fejlődésben "szocialista Lessingeknek" nevezte őket. A német munkásmozgalomban Mehring, egyes gyengeségei ellenére, kiváló műve, a "Lessinglegenda" örökitette meg emlékét. E művet magyar fordításban a Szikra kiadta. Tehát a magyar dolgozóknak módjukban van Lessing életművéről részletes áttekintést nyerni. Tegyük meg. Hasznos lesz, mai kulturális feladataink szempontjából is.

MTA FIL. INT.
Lukács Archív

Lukács György